

Fabó Edit

A dualizmus környezetkultúrája Az ember és a környezet viszonya a *Vasárnapi Ujság* polgári életérzésében _____

The Environmental Culture of Dualism. The Relationship
between Man and the Environment in the Bourgeois Sense
of Life of the *Vasárnapi Ujság*

Half decade after the 1848 revolution, the first issue of the *Vasárnapi Ujság* (*Sunday News*) was published. Following the English model, the founders wanted to publish a journal that would not only provide interesting news, but also entertainment, so that literary works, works of art, scientific discoveries, inventions and modern ideas would become part of the general education of the bourgeoisie. The editors have endeavored to do this through high-quality texts and images. The newspaper became a popular and successful publication, lasting for almost seven decades. The *Vasárnapi Ujság* is still regarded by the literary historians as the authoritative press of the bourgeois society. This paper will focus on some of the most important occasions in the history of the relationship between man and the environment, mainly through the illustrations of the magazine.

The most devastating disaster of the greatest modernization efforts of dualism, river regulation, was the 1879 Szeged flood, which the weekly newspaper published graphic accounts of – a testament to the power of nature. The tragedy was followed by a major international aid effort, in which the French initiative played a key role, and a celebration was held on the Margaret Island in Budapest in late summer 1879 to mark the occasion. The atmosphere of the event's wild and romantic setting was also reported by the *Vasárnapi Ujság*. The reconstruction of Szeged is one of the success stories of the era, the motto of which is attributed to King Franz Joseph: "Szeged was not, but it will be!" The city-building program tested the strength of the country, but it also revealed the potential and capacity of crafts, industry, and other economic sectors.

In 1885, a very spectacular national exhibition was held in the City Park of Budapest to represent the general progress. The natural environment of the

exhibition's public park setting was also presented to the readers of the weekly newspaper. Every autumn, the King held nationwide military exercises in different parts of the Monarchy, and visited Kolozsvár (today Cluj, Romania) and its surroundings twice, in 1887 and 1895. On the latter occasion, the *Vasárnapi Ujság* gave a detailed overview of the region.

These occasions are also characterized by the condensation of human experiences? in relation to the built and natural environment in the most complete possible social cross-section, in which the most diverse strata are represented simultaneously. The imagery of the reports on events of great interest also evokes the bourgeois atmosphere that characterized the weekly.

Bevezetés

Az iparosodással meginduló modernizációs törekvések olyan gazdasági, társadalmi és kulturális átrendeződéshez vezettek, amelyek eredményeként kialakult a modern társadalom képzete. Magyarországon a technikai vívmányok nyomán a haladás vagy fejlődés eszményített változékényszerében a modern ember, vagyis a tanult, képzett polgár olyan mértékben képes környezete formálására és átalakítására, amely a tudományos ismérvekkel alátámasztott tudása és saját érdekei alapján indokolt, észszerű, tehát hasznos. A tömegtermelésre épülő iparosodás folyamatában egyre nagyobb számban egy helyen – a városban – koncentrálódó munkáskezekre volt szükség. A növekvő népesség további szükségleteket szült, amely főleg az élelmszer-ellátást érintette, de ugyanúgy égető problémává nőtt a lakhatás, a köztisztaság és -biztonság is. A megtermelt árumennyiség közvetítésével foglalkozó kereskedelemhez meg kellett oldani a szállítást, amit már szintén gépesített módon is elősegítettek: vonattal vagy gőzhajóval. A vasútépítéseket, a vízi utak összeköttetését, valamint a vidéki gazdálkodás, a mezőgazdaság hatékonyabbá tételét nagy kihívás elé állították a természeti adottságok. A vízjárta területekben gazdag Magyarországon is bővíteni akarták a termőföldek nagyságát. A mocsaras részek lecsapolását már a 18. század végén elkezdték, de az árterek drasztikus csökkentése a 19. századi folyószabályozással történt meg,¹ s emellett, természetesen, zajlott a vasúthálózat megteremtése. A szervezettebb intézményrendszer, az új termékféleségek más életmódot tettek lehetővé. Teljes átalakuláson ment át az ember (rendszerint térben közelebbi) épített és (általában a térben távolabbi) természeti környezete. A kiegyezés után megélénkülő gazdasági élettel a változások is felgyorsultak.

¹ Lásd Balaton 2014; Bodovics 2014; Bodovics 2020; Deák 2014; Károlyi (szerk.) 1969; Vadas 2013.

Magyarországon is sokan kezdtek beköltözni a legalább városias jellegű településekre, ütemesebbé vált a polgárosodó társadalom hajtóerejét jelentő városiasodás.² Bár a főváros vonzereje nagyobb volt, mint a vidéki városoké, a kisvárosok is jelentősen fejlődtek. A városba áramló széles néprétegeknek a korábbtól eltérő módon kellett tájékozódniuk az ismeretlen közegben, más szabályok vezettek a boldoguláshoz. Az ennek megfelelő tudás elsődleges forrása a város jellegzetes tömegterméke, a sajtó volt. Az 1854-ben alapított *Vasárnapi Ujság* a kiegyezés idejére az egyik legközkedveltebb lappá vált, ezért hosszú időn át képes volt fennmaradni és az egész dualista időszakot lefedni. Az újság közérthetőségre törekvő, olvasmányos stílussal, képes illusztrációkkal igyekezett felkelteni az érdeklődést az általános műveltséghez tartozó témák iránt, és bővíteni az olvasóközönség ismereteit.

A kor életszemléletét és igényeit ekkor még mindig az a romantika – a 19. században a kései romantika – befolyásolta, amely az emberi érzelmvilág és fantázia szinte összes motívumát egyszerre hozta felszínre: a kifakadó életörömet, a lemondó fájdalmat, a szabadság eszméjét, a dicsőített és megharcolt nemzeti múltat, az egzotikum iránti vonzalmat, a személyes megélést, a kalandvágyat, a regényes fordulatokkal teli sorsokat, a szövevényes cselekményeket, az álom és valóság különbözőségét, a természetkultuszt, a misztikumot. E felfogás szerint mindent az irányító szellem vagy világszellem hat át,³ s a megragadható, érzékelhető jelenségek csak e világmozgató erő tüneténei. Tehát a kor embere szerves egészként szemlélte a természetet, s benne önmagát és környezetét.⁴

Ezt az igencsak változatos világképet hűen tükrözte a *Vasárnapi Ujság*, amely egyaránt eljutott a városban vagy a kisebb településeken élő egyszerűbb és tanultabb olvasókhoz.⁵ Ezt jelentette meg a lap címdalának díszes fejléce, amelynek közepét egy koronás patróna uralta egyik karjával címerpajzsot, a másikkal jogart tartva, s a fejléc két szélső képe egy pipázva olvasó falusi, valamint egy városi polgárt ábrázolt. (1876-tól megjelentek a füstölgő férfiak nőtársai, és Pannónia mögött feltűnt Budapest látképe.) Az angol mintát követő lapalapítók olyan folyóiratot akartak kiadni, amely az érdekességek mellett az újdonságokat szórakoztató módon osztotta meg a nagyközönséggel azért, hogy az irodalmi művek, művészeti alkotások, tudományos felfedezések, találmányok és a modern eszmék a polgárság általános műveltségének részévé váljanak. A szerkesztők mindehhez igyekeztek színvonalas írásokat és igényes képanyagot felhasználni. Az újság népszerű, sikeres kiadvány lett, csaknem hét évtizedig állt fenn. A szakirodalom mindmáig a polgárosodó társadalom mértékadó

² Fónagy 2011: 459–460.

³ Horváth 1997: 78; Bodovics 2023: 28.

⁴ Horváth 1997: 76; Láng 2017.

⁵ Szabolcsi (szerk.) 1985: II/2. 217; Révész 2015: 104–107.

sajtójaként tartja számon a *Vasárnapi Ujságot*.⁶ A hetilap képi világát az 1910-es évekig jobbra a rajzok, grafikák, fotók alapján készült metszetek töltötték ki.⁷ A korabeli szerkesztők és kiadók nagyon is tisztában voltak az illusztrációk jelentőségével, annak a bevonódást, az átélés élményét növelő erejével. Ezért a tanulmány néhány az ember és természet kapcsolatának végtelenségét, harmonikusságát és egymásrautaltságát erőteljesebben kidomborító illusztráción keresztül mutatja be az ember és környezet viszonyát. A képek kiválasztásában további közös szempont volt, hogy azokon egyúttal megjelenjen a társadalom minél szélesebb vertikuma, és erre pedig a nagy érdeklődést kiváltó események nyújtottak alkalmat.

A korabeli „embert” egyaránt képviselte a király és a legegyszerűbb közember, ezért a lehető legteljesebb társadalmi keresztmetszet megragadásának érdekében a képek keresésénél szempont volt az olyan események kiválogatása, amelyek képesek voltak minél szélesebb társadalmi spektrumot megmozgatni, és egy olyan közös térbe terelni, amelynek környezetében egyaránt érvényesültek az épített, a tárgyi elemek és a természeti adottságok. Ez jelentősen leszűkítette azon alkalmakat, amikor az uralkodó és a közrendű alattvalók ugyanazon a helyszínen fordultak meg, s netán még érintkeztek is. A dualizmus idején legalább három ilyen eseménytípus fordult elő, nevezetesen a katasztrófhelyzetek, az országos rendezvények és a hadgyakorlatok. A tanulmány a továbbiakban – területi okokból – csupán az 1879-es szegedi árvízre és a margitszigeti jótékonyági ünnepre, az 1885-ös országos kiállításra, valamint az 1887. és 1895. évi hadgyakorlatok képes tudósításaira koncentrálna közel száz illusztráción keresztül kísérel meg panorámaszerű elemző áttekintést adni az azokból tükröződő környezetkultúráról.

A végzetes és a játékos természet

Az életet biztosító természet nemcsak körbeölelő, befogadó, rejtekhadó tud lenni, hanem képes kíméletlen oldalát is felvillantani, különösen, ha megsértik törvényeit.⁸ A korszak legnagyobb katasztrófájához – részben – a folyószabályozás vezetett, amelyet a liberális erők a feudális elmaradottság felszámolásának és a haladás egyik feltételének tekintettek, mert ennek révén nemcsak a közlekedés és a vízi kereskedelem vált könnyebbé, hanem a megművelhető földterületek aránya is megnövekedett. Az 1879-es szegedi árvíz az egész várost elmosta. A Tisza-szabályozást felemás módon hajtották végre: a folyó felső szakaszán élő földbirtoko-

⁶ Szabolcsi (szerk.) 1985: II/1. 453.

⁷ Baki 2005: 5–9.

⁸ Bodovics 2023.

sok kedvéért felgyorsították a víz folyását, az alsó szakaszon pedig az erős sodrású Maros nehezítette a dél-alföldi régió életét. Árvízveszély már 1876-ben fellépett, 1878. december végén pedig csak idő kérdése volt, hogy mikor lép ki a Tisza a medréből. Végül a szegedi árvízkatasztrófa 1879. március 12-én következett be.

A hetente megjelenő *Vasárnapi Ujság* március eleji száma már hírt adott a megállíthatatlan áradásról, a Szeged környékiek elszállításáról és a város lakóinak kényszerű távozásáról,⁹ később pedig beszámolt az árvízi pusztításról,¹⁰ a katasztrófa lefolyásáról és az első felajánlásokról.¹¹ A tragédia első képes tudósítását kisebb késéssel, csak 1879. március 23-án tudták közölni. A lap címlapja a tömött csónakokon való menekítést ábrázolta, ahol a hajnali sötétségbe egy tűzrakás vitt fényt.¹² A képhez tartozó vezető írás szerzője, Herman Ottó felvezetesként összefoglalta a kilátástalanságot keltő teljes pusztulást, és leírást adott az alföldi város egykori, azaz az áradás előtti rendezettségéről, tágas tereiről, szép épületeiről, szorgos és élelmes lakóiról, végül minden reményét az új élet megteremtésének lehetőségébe fektette.¹³ Majd egy két oldalon közölt négyképes illusztráció ábrázolta a Belvárosi Egyházat, a Rozália-kápolnát, a Főreáltanodát és a vasúti hidat.¹⁴ A lapszám további részében szerepelt egy térképpel ellátott tudósítás az árvíz előretöréséről és kiterjedtségéről,¹⁵ amelyet még további cikkek követtek a városról és a veszteségekről.¹⁶ A következő lapszám már igyekezett átélhető látványt nyújtani a rendezett város megsemmisüléséről, illetve a túlélők teljes vagyonvesztésének drámaiságáról. A címlapképen – még éppen kivehető távolságból – Greguss Imre rajza örökítette meg, ahogy a király, Ferenc József a vízzel körülölelt vár bástyájának tetején meghallgatja az előtte térdeplő bajbajutottakat (1. ábra).¹⁷ A kép előterében a csónakba szoruló hallgatóság – katonák és civilek sokasága – igyekszik követni a királyi látogatást, a bástya oldalán felvezető falépcsőn is érdeklődők mennek fel a magas rangú vendég közelébe, a háttérben pedig a vízben álló épületek és a vár területén emelt sátrak csúcsai látszanak.

⁹ A Tisza áradása. Szegedről, *Vasárnapi Ujság* 1879. március 9. 156–157.

¹⁰ Eötvös Károly 1879: A szegedi vész, *Vasárnapi Ujság* 1879. március 16. 177.

¹¹ Az árvíz pusztítása. *Vasárnapi Ujság* 1879. március 16. 177–178.

¹² Linek Lajos – Morelli G[usztáv] 1879: Szegedi árvíz – menekülők szállítása a gőzhajózási ügynökség felé, *Vasárnapi Ujság* 1879. március 23. [185].

¹³ Herman Ottó 1879: Szeged – a milyen volt, *Vasárnapi Ujság* 1879. március 23. [185]–187.

¹⁴ [Pollák Zsigmond] 1879: Szeged a katasztrófa előtt, *Vasárnapi Ujság* 1879. március 23. 188–189.

¹⁵ Szeged ártere. *Vasárnapi Ujság* 1879. március 23. 193.

¹⁶ Szeged, Szeged pusztulása. *Vasárnapi Ujság* 1879. március 23. 193–195.

¹⁷ Greguss Imre – Morelli G[usztáv] 1879: Szegedi árvíz. A király a vár bástyáján, *Vasárnapi Ujság* 1879. március 30. [201].

1. ábra. Greguss Imre – Morelli G[usztáv]: Szegedi árvíz. A király a vár bástyáján.

Forrás: *Vasárnapi Ujság* 1879. március 30. [201]., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

A lapban ismét többképes blokk jelenítette meg a városba törő víz erejét: a gát átszakadásakor mindenki kétségbeesetten futva menekült akár gyalog, akár lovasszekérrel; a belváros főépületei derékig álltak a vízben, az egyszintes építményeknél az éppen kilátászó tetőzet is megroskadt; a fák ágai csupasz kóróként ágaskodtak ki a vízből, a hömpölygő áradat tetején csónakok vitték a kimentetteket, de volt, aki még tetőgerendába vagy vízben úszó gerendába csimpaszkodva várta a segítséget; a vasút mellett katonák döngölték a faoszlopokkal megtámasztott töltéseket.¹⁸ A távolabb eső városrészekben a mindent elborító víz felszínét csupán néhány fedélszék és magányos fa látványa törte meg.¹⁹

Az április eleji lapszám címlapja komor képekben szembesítette az olvasót az-
zal a ténnyel, hogy a Szeged közeli Dorozsmát sem kímélte az ár: a munkások comb-
tőig érő vízben gázolva menekültek a gátról; a háztetők alját súroló áradat megro-
gyasztotta és elmosta a falazatokat, néhány szélmalom, templomtorony és itt-ott egy
fa ágaskodott ki a víz síkjából, az életmentés volt a legfontosabb feladat.²⁰ A többi

¹⁸ Szegedi árvíz. Roskovics [Ignác] – Pollák Zs[igmond]: Széchenyi-tér a városházával, Gát-
szakadás az első és második őrház között. Greguss Imre: Munkálatok az államvasut tölté-
sén, Életmentés. *Vasárnapi Ujság* 1879. március 30. 204–205.

¹⁹ Szegedi árvíz. Greguss Imre: Az alföldi vasut őrházai. *Vasárnapi Ujság* 1879. március 30. 209.

²⁰ Greguss Imre – Morelli G[usztáv] 1879: Szegedi árvízképek, *Vasárnapi Ujság* 1879. április

közölt kép is a víz mindent elnyelő és elemésztő erejét jelenítette meg, amiben a túlélés az omladozó házak között vakmerően lavírozó csónakokon múlik (2. ábra).²¹

2. ábra. Vernon, F. de – Moller, Fr[ederick William]: Szegedi árvizképek. Omló házak. Forrás: *Vasárnapi Ujság* 1879. április 6. 225., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

A következő – külföldről átvett – címlapképen látható, ahogy a király segítő kezeit nyújtja a kétségbeesetten könyörgő, nincstelenné vált túlélőknek, akik épp-hogy fedelet találtak az ágakból tákolt sátor alatt, a tájat sár és víz borítja, a távolabbi magaslatokon sátrak és tábornüzek sziluettjei tagolják a sötét eget.²² A belső illusztráció is a vízben az életükért küszködő, kapaszkodó emberek és állatok kétségbeesett menekülését ábrázolta. A kiáradt folyó szinte legyalulta az ember által művelt tájat városostul, tanyástul. Az ember alkotta világban is a természet az úr.

A hazai tragédiát kísérő szövegek drámai hangvétellel méltatták az elveszett város történelmi múltját, rendezettségét, értékeit és az ott élők szorgosságát és

6. [206].

²¹ Szegedi árvizképek. Segély az utolsó percben., Greguss Imre – Pollák Zs[igmond]: Az Illoy-féle szélmalom, Greguss Imre – [Pollák Zsigmond]: Felsővárosi templom és iskola. *Vasárnapi Ujság* 1879. április 6. 221; Vernon, F. de – Moller, Fr[ederick William]: Szegedi árvizképek. Omló házak. Uo. 225.

²² Vernon, F. de – Moller, Fr[ederick William] 1879: A király a szegedi menekülteknél, *Vasárnapi Ujság* 1879. április 13. [233].

érdemeit, de bizakodva emlegették az élet folytatásának reményét, vagyis az új-jáépítés lehetőségét. Szeged megsegítésére nemcsak hazai, hanem nemzetközi összefogás is indult. A külföld együttérző visszhangját tükrözte a *Vasárnapi Ujság*-ban is közreadott *Árvíz* című festmény, melyet a brüsszeli jótékonyági gyűjtésre ajánlottak fel, a kompozíció főalakja egy fán ülve fogódzkodó leány, aki rémült döbbenettel nézi az emelkedő, sodró áradást.²³ A külföldi segélyakciók szervezői közül a leghatékonyabbnak a franciák bizonyultak. Ezért a kiterjedt francia kapcsolatokkal rendelkező Türr István és köre úgy döntött,²⁴ hogy viszonozza a segítséget, és megmutatja, hogy Magyarország is képes hasonló nagyvonalú gesztusra. A megmozdulás indokául az *Arrogante* nevű hadihajó elsüllyedése szolgált. A tragédia nem sokkal a Tisza kiáradása után, 1879. március 21-én történt, amikor a francia partok mellett hadgyakorlatra vezényelt hajót olyan erős szélroham lepte meg, hogy a víz betört a hánykolódó hajó orrába, s hiába próbáltak partot érni, az *Arrogante*-ot elnyelték a felkorbácsolódó hullámok. A személyzet mindent elkövetett az emberek és a rakomány megmentéséért, s ennek köszönhetően a légénység kétharmadának sikerült túlélnie a vihar támadását. Az elszánt küzdelem drámaiságára utalt azonban az, hogy a teljes tisztikar odaveszett. A tragédiáról a *Vasárnapi Ujság*-ban megjelent tudósításhoz tartozó első illusztráció a szerencsétlenség közvetlen előzményét ábrázolta: a tisztek a fedélzetről irányították a hajót a viharosan hullámozó tengeren.²⁵ Ugyanebben a lapszámban látható volt az is, hogy a páncélos hadihajó hogyan nézett ki a tragédia előtt, valamint az a jelenet is, amikor az árbócra mászott matrózok mentésére egy sajka igyekezett.²⁶ Egy későbbi lapszámban közölt kép pedig azt ábrázolta, amint a hajót elnyeli a hullámsír, csupán az árbócvégek jelezték a hajó helyzetét. Akinek sikerült kiúsznia, az a partról kapott segítséget.²⁷ A francia szerencsétlenségről szóló beszámoló kiemelte a tengerészek hősieken fegyelmezett helytállását, ismertette a hajó tekintélyes hadászati és technikai adottságait, továbbá kitért arra, hogy a hullámsírba kerülők többségét kitevő tisztek egyúttal családapák is voltak, ezért a hozzátartozók is áldozatoknak tekintendők, akiket pedig szükségükben megillet a segítségnyújtás. A viszonsági karitativitás helye és ideje „a legjobban van megválasztva”.²⁸

²³ Portaels, Jean-François 1879: Az árvíz, *Vasárnapi Ujság* 1879. augusztus 31. 560.

²⁴ Fabó 2022: 141–180.

²⁵ Az *Arrogante* hajótörése, *Vasárnapi Ujság* 1879. augusztus 17. 521.

²⁶ Az *Arrogante* páncélos hajó., Az *Arrogante* hajótörése. *Vasárnapi Ujság* 1879. augusztus 17. 524.

²⁷ Az *Arrogante* hajótörése, *Vasárnapi Ujság* 1879. augusztus 24. 540.

²⁸ Az *Arrogante* hajótörése, *Vasárnapi Ujság* 1879. augusztus 17. 522.

3. ábra. Feszty Árpád: A margitszigeti Arrogante-ünnepélyről (1. Díszkapu a kiszálló hely-nél, 2. Vidéki látogatók, 3. Szent Margit (1242–1270) domonkos kolostorának romjai, 4. A nagy katonazenekari hangverseny, 5. Népszínházi parasztok, 6. Az egyesült cigányzenekarok az első vendéglő pavilonjában, 7. „Éljen a testvériség!” 8. Csöndes helyen). *Forrás: Vasárnapi Ujság* 1879. augusztus 24. 545., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

A magyar jótékonyági ünnepséget augusztus 20-ra, Szent István napjára szervezték, amikor egyébként is tömegek zarándokoltak Budapestre, a rendezvény helyszíne pedig a Margitsziget lett. Az *Arrogante*-ünnepségről a *Vasárnapi Ujság* közreadott egy részletes beszámolót, amely érzékeltette a rendezvény fennköltségét az előkelő vendégek megnyilvánulásainak, a műsorszámoknak, a kivilágításoknak és

a díszítéseknek a bemutatásával.²⁹ A leírás illusztrációját Feszty Árpád készítette (3. ábra).³⁰ A rajz megjelenítése szerint a Margitszigetnek egyaránt voltak természetes – vadregényes tájkái – és megszelídített – parkosított – részei. A nyolcjelenetes összeállítás szerint a sziget lampionokkal, füzérekkel, zászlókkal díszített ligetes, épületromos környezetében a romantikus zezzugok, a sejtelmes fények és árnyak változatos és hangulatos szórakozást biztosítottak a vendégek számára.

A *Vasárnapi Ujság* illusztrációi a két – erős érzelmeket kiváltó – veszedelmes esemény és egy vele összefüggő multság kapcsán az ember és a természet viszonyának két pólusát is láthatóvá tette az olvasók számára: egyrészt azt, hogy az ember minden tudása mellett is mennyire kiszolgáltatott a természeti elemeknek, másrészt azt, hogy egyúttal felemelő és játékos élményeket tartogat a kikapcsolódni, pihenni vágyóknak. A képekhez tartozó textusok tompították a tragédiák élet azzal, hogy az ember szorgalommal és kitartással úrrá tud lenni az elszenvedett veszteségeken úgy, hogy e tapasztalatokkal gazdagodik, továbbá akaraterije, teljesítménye révén felemelő pillanatok élhet át, azaz maga is nemesedik.

A romantikus természetszemlélet és az épített környezet

A kor természetszemléletét a romantika felfogása határozta meg, amelyben a természet egyaránt hordozta a világ zord és békés oldalát, a lelki élet történéseinek kivételéseit, az ember önmaga tükörképét, az idealizált létet és a végső megismerés isteni lényegét.³¹ Az oda való elvagyódás és a benne történő elvarázsolódás korabeli romantikus természetszemlélete természetesen visszaköszönt a *Vasárnapi Ujság* oldalain is. A hetilap olvasói számára a természet áttételesen megjelenítette a különböző érzelmek hangulatát, mint ahogy azok a Bartók Lajos versesfüzetéből származó négy költemény és a mellékelt Spányi Béla-féle rajzok, amelyekben a zöld erdő a szabadságot, a Hold a hullámozó indulatot, a téli vihar a kavargó dühöt, a harangszó pedig a lelki békét idézte.³²

Az újság a világ távoli egzotikus helyeiről szóló illusztrált leírások mellett a hazai tájak érdekességeiről is beszámolt. Mindemellett a lap inkább a budapesti és az erdélyi vonatkozású közleményeket részesítette előnyben. A választás hátterében

²⁹ Az Arrogante-ünnepély. *Vasárnapi Ujság* 1879. augusztus 17. 546–548.

³⁰ Feszty Árpád: A margitszigeti Arrogante-ünnepélyről. *Vasárnapi Ujság* 1879. augusztus 17. 545.

³¹ Horváth 1997: 77–81.

³² Bartók Lajos – Spányi Béla 1885: Bartók Lajos „Kárpáti emlékek” című költeményfüzetéből, Spányi Béla rajzai. *Vasárnapi Ujság*, 1885. február 22. [129].

a szerkesztőség és a munkatársak fővárosi és erdélyi kötődése állt.³³ Többek között ezért jellemző a budapesti adottságok ábrázolása. Az oda kirándulókat várták a felfedezni való nevezetességek, melyeket erdők és hegyek vettek körül. Erre egyik kiváló példa a Mária-tölgyi elhagyatott – és csak zárandokhelyként számontartott – zárdáról és templomról készült metszet, amelyen a múlt misztikus homályát érzékeltető alkonyat bágyadt fényei vetültek a sötétlő fák mögötti romokra.³⁴ Vagy az egyre több palotaépülettel gyarapodó fővárosban különös kontrasztot jelentett a Gellért-hegy a maga apró házaival, borozóival, szőlőültetvényeivel, a köztük kanyargó lejtőkkel, és ahonnan széles panoráma nyílt Pestre és Budára.³⁵ A környezet változatossága tükrözte a romantikus művekben megélt hangulatot, és a megtalált elemek pedig vagy beépültek a meglévő élményvilágba, vagy felelevenítették azt. A romantikus természetszemléletet egyik meghatározó eleme volt az ipari létesítményekkel zsúfolt városokból való kivonulás és azok elutasítása.³⁶ Ez a gondolat is szerepet játszhatott az első átfogó országos kiállítás helyszínválasztásában.

Az 1880-as évekre a modernizáció és a városiasodás a fővárosban látványos változásokat hozott. 1885. május 2. és november 4. között a Városligetben megrendezték az Országos Általános Kiállítást, amellyel meg akarták mutatni nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi nagyközönség számára is, hogy gazdasági és kulturális téren mire képes a polgárosodás útjára lépett magyar társadalom.³⁷ „E kiállításon mutatta be magát Magyarország a külföldnek legelőször mint önálló, külön állam; itt prezentálta első ízben anyagi, értelmi és erkölcsi erejét azon a nemzetközi nyelven, melyet a világon mindenütt megértenek.”³⁸ A „demokratikus” ünnepi megnyitón a király mondott „üdvözlő beszédet”, melyet nagy tetszés kísérte.³⁹ Az ezt ábrázoló kép elsősorban a díszvendégek társaságának csoportosulására és öltözetére fektette a hangsúlyt, a környezet is csak az aktus helyszínéül szolgáló királyi pavilon bejáratára korlátozódott.⁴⁰

A rendezvényhez kapcsolódva kiadtak egy képes Budapest-útikalauzt,⁴¹ amelyből – reklámként – a hetilap is közölt illusztrációkat.⁴² A képeken az im-

³³ Szabolcsi (szerk.) 1985: II/2. 218.

³⁴ Keleti Gusztáv – Ruzs K[ároly] 1868: Mária-tölgyi romok, a budai Svábhegy mögött. *Vasárnapi Ujság* 1868. május 10. [221].

³⁵ Szentgellérhegyi részlet. *Vasárnapi Ujság*, 1871. november 12. 577.

³⁶ Horváth 1997: 76.

³⁷ Mudrony (szerk.) 1885; Gönczi 2020.

³⁸ A kiállítás és megnyitásának jelenete. *Vasárnapi Ujság*, 1885. május 10. 306.

³⁹ A kiállítás és megnyitásának jelenete. *Vasárnapi Ujság*, 1885. május 10. 306.

⁴⁰ Dörre Tivadar – C[arl] Angerer & G[öschl] 1885: Az országos kiállítás ünnepélyes megnyitása. *Vasárnapi Ujság*, 1885. május 10. 304–305.

⁴¹ Gelléri (szerk.) 1885.

⁴² [Orell Füssli] 1885: Budapesti képek. *Vasárnapi Ujság*, 1885. április 12. 236–237, 1885. ápr-

pozáns épületek és a füstölő gyárkémenyek nyújtotta nagyvárosias benyomást színesítették a Duna hídjai és gőzösei, a tágas terek, a parkosított utcarészek, az árnyas ligetek és a lankás hegyoldalak. A korszakban még kertek tagolták a Rózsadombot, és tekergős utakon lehetett közlekedni a Víziváros cserjéseiben. A korabeli városi időtöltések között közkedveltek voltak a séták és kirándulások a természetbe vagy természetközelséget nyújtó helyekre, melyek a fővárosban a környező hegyeket, a Dunát, a Margitszigetet és a Városligetet jelentették.⁴³ Az 1885. évi nagyszabású kiállítás számára a Városliget volt a legideálisabb helyszín, mert olyan térrendezést tett lehetővé, amelyben a bemutatandó tematikák természetes közegére emlékeztető környezet – valóság-hűsége – érvényesült. A rendezők a teljes országhoz közvetítésére törekedve helyet adtak olyan tárlatoknak, amelyek Magyarország legkülönbözőbb tájegységei lakóinak életmódbeli sajátosságait, valamint a gazdasági és ipari tevékenységet reprezentálták.

A *Vasárnapi Ujság*ban több alkalommal is különösen jó minőségű és igényes illusztrációk jelentek meg a kiállítás kapcsán. A szerkesztőség közreadta a kiállítás magyarázattal ellátott alaprajzát,⁴⁴ valamint a pavilonok felülnézeti térbeli rajzát⁴⁵ is, amely addig szokatlan módon, madártávlati perspektívából ábrázolta az elrendezést.⁴⁶ A kiállításnak helyt adó közpark környezetének – romantikus – angolkert jellege könnyedén magába tudta fogadni a modernizáció technikai újításait és a seregszemlélre összegyűjtött, az országban fellelhető látnivalókat.⁴⁷ A pavilonok a „svájci villa” stílusjegyeit hordozták magukon.⁴⁸ Ez a típusú építkezés a 19. század közepén alakult ki és terjedt el, amely a Monarchiában is divattá vált. Legmarkánsabb ismertetőjegye a középkori – tehát historizáló – faépítészeti megoldásokat utánzó, azokat újraértelmező ács- és asztalosmunkák alkalmazása úgy, hogy azokban felismerhetőek a helyi kultúra és történeti környezet sajátosságai.⁴⁹

rilis 19. 256., 1885. április 26. 268–269.

⁴³ Magyar E. 2013.

⁴⁴ Az országos kiállítás térképe. *Vasárnapi Ujság*, 1885. április 26. 273.

⁴⁵ Az országos kiállítás egész területe és épületei. *Vasárnapi Ujság*, 1885. május 17. 324.

⁴⁶ Háry Gyula – C[arl] Angerer & G[öschl] 1885: Képek az országos kiállításból. *Vasárnapi Ujság*, 1885. július 26. 481.

⁴⁷ Lásd Kozmata [Ferenc] – Bitzó Géza 1885: Képek az országos kiállításból. Sin-igazgató kékszülék. *Vasárnapi Ujság*, 1885. június 28. 416.

⁴⁸ Lásd Smolka V[ilmos] 1885: A budapesti országos kiállítás képei. *Vasárnapi Ujság*, 1885. április 26. 276–277, 1885. május 3. 294–295; Kozmata [Ferenc] fényképe után – Bitzó Géza 1885: Az országos kiállításból. *Vasárnapi Ujság*, 1885. június 21. 401.

⁴⁹ Balogh-Fülemile 2021: 252.

4. ábra. W[ilhelm] Gause – [Carl Angerer & Göschl]: Az országos kiállításról.

Forrás: *Vasárnapi Ujság* 1885. június 14. 388., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

A felállított környezet tárgyi kultúrájában szembeszökő az eltérés egy vidéki polgár (nagygazda)⁵⁰ és egy városi nagypolgár (vagy arisztokrata)⁵¹ lakberende-

⁵⁰ [Wilhelm] Gause – C[arl] Angerer & G[öschl] 1885: Képek az országos kiállításból. A békés-csabai szoba a házi iparcsarnokban. *Vasárnapi Ujság*, 1885. augusztus 9. 513; C[arl] A[ngerer] & G[öschl] – W[ilhelm] Gause 1885: Képek az országos kiállításból. Toroczkói szoba a házi iparcsarnokban. *Vasárnapi Ujság*, 1885. október 4. 641.

⁵¹ Egy szoba az iparcsarnokban Kramer Samu butoraival. *Vasárnapi Ujság*, 1885. június 7.

zése között, az előbbire jellemző a praktikus bútorzat a kiegészítőkkal, a díszítettséget a népi motívumok képezik, az utóbbinál pedig kifejezetten a kényelmet és az eleganciát képviselő nagy terek, drága kelmék megkomponált formavilága uralkodott. A rengeteg kép elemzése túlfeszítené e tanulmány kereteit, ezért talán az egyik legtipikusabb illusztrációt érdemes kiemelni, mivel visszaadja a kiállítást meghatározó oldott hangulatot: az erdészeti pavilon előterében feltűnnek az igencsak heterogén összetételű látogatóközönségben az akkor hétköznapi ruhaként hordott „népviselő” nemzetiségi, a bőgatyás férfiak és a városi öltöztű „nadrágos” emberek, a kalapos fűzőt derekú hölgyek, valamint a katonatisztek, akik szétszéledtek a mulatozásra alkalmas székely csárdában, a székely házban és szobában (4. ábra).⁵² Az ország minden szegletéből való vendégek a fővárosban is otthonosan – vidéken – érezhették magukat.

A rendezvény egy közös területen tette élményszerűvé és elismerést kiváltóvá az embernek a természeti, épített és tárgyi környezetét a maga szükségleteihez alakító képességét és annak eredményeit – a modernizációt.

Kitáruló környezet és tájegységekép

A *Vasárnapi Ujság*nak azt a sűrített országgépet, amelyet az 1885. évi kiállítás kapcsán bemutatott, a királylátogatások alkalmával nyílt lehetősége egy tájegység környezetére vonatkozóan kiszélesítenie. Ferenc József mint a hadsereg legfőbb vezére, a hadúr, minden év őszén hadgyakorlatokat tartott a Monarchia legkülönbözőbb részein.⁵³ A hetilap azonban a budapesti mellett általában kedvezett az erdélyi tárgyú tudósításoknak is,⁵⁴ így részletesebben tájékoztatt az 1887-es és 1895-es felvonulásokról, mert az akkori szintér nagyrészt érintette Erdélyt is.

A hetilap az 1887. őszi hadgyakorlat alkalmával részletesebben beszámolt a művelet szakaszairól, az egyes állomásokról, a katonáéletről és a résztvevőkről. Az újság ismertette a katonai manőver célját, azaz hogy a hadsereget felkészítse egy esetleges háborúra, továbbá bemutatta a hadvezető Ferenc Józsefet.⁵⁵ A cikkhez több képet mellékeltek, egyebek mellett ábrázolták a király pazar dolgozószobáját,⁵⁶ a hadsereg sátoártáborának és egységeinek elhelyezkedését („térfoglalását”)

369.

⁵² W[ilhelm] Gause – [Carl Angerer & Göschl] 1885: Az országos kiállításról. *Vasárnapi Ujság*, 1885. június 14. 388.

⁵³ Lásd Kazareczki 2016.

⁵⁴ Szabolcsi (szerk.) 1985: II/2. 218.

⁵⁵ A király Magyarországon. *Vasárnapi Ujság*, 1887. szeptember 11. [603]–604.

⁵⁶ R. Cremer [?]: A király dolgozószobája. *Vasárnapi Ujság* 1887. szeptember 11. 606.

a Nyitrai-dombvidéken,⁵⁷ az előőrs útbaigazítását a mezőn, a király és a köznép találkozását és azt, amint a vezérkar egy széles látószöveget nyújtó magaslati pont-ról felügyeli a természeti akadályok áthidalását (5. ábra).⁵⁸ A hetilap felvillantotta az esemény érdekesebb, ünnepi pillanatait is, úgymint a királyi vendéghelyeket (szállásokat, látogatási helyszíneket), a parkkal övezett terebesi kastélyt⁵⁹ (6. kép) és a dévai fejedelmi udvarházat,⁶⁰ az uralkodó⁶¹ és a trónörökös⁶² káprázatos megérkezését a fellobogózott és feldíszített Dévára. A hadgyakorlat Kolozsváron ért véget, ahova a király is bevonult, amelynek okán a *Vasárnapi Ujság* képes leírást adott közre a városról, nevezetes épületeiről⁶³ és a király szállását biztosító főúri palotáról.⁶⁴ A képeken egy, a Kárpátok hegyeinek ölelésében (7. ábra) fekvő tágas erdélyi nagyvárost láthatott az olvasó, ahol a nagy tereken és az utcákon változó sűrűséggel ültetett fák adtak árnyat az arra járóknak.

5. ábra. A hadgyakorlatokról. Hidverés a király és vezérkar jelenlétében

Forrás: *Vasárnapi Ujság* 1887. szeptember 11. 611., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

⁵⁷ Weinwurm M[átyás]: A M. Kir. Sátortábor Nyitrán. *Vasárnapi Ujság* 1887. szeptember 11. 610.

⁵⁸ A hadgyakorlatokról. Előőrsön. A király a nép között. Hidverés a király és vezérkar jelenlétében. *Vasárnapi Ujság* 1887. szeptember 11. 611.

⁵⁹ Biczó Géza 1887: A Terebesi kastély, a király lakása szept. 11–14-én. *Vasárnapi Ujság*, 1887. október 2. [657].

⁶⁰ Dörre Tivadar: A «nagy udvar» Déván, a király lakása szept. 15–21-én. *Vasárnapi Ujság* 1887. október 2. 660.

⁶¹ Kéméndy Jenő: Az uralkodó megérkezése Dévára szept. 15-én. *Vasárnapi Ujság* 1887. október 2. 660.

⁶² Kéméndy Jenő: A trónörökös megérkezése Dévára szept. 18-án este a kivilágításkor. *Vasárnapi Ujság* 1887. október 2. 661.

⁶³ Ifj. Szász Károly 1887: Kolozsvár. *Vasárnapi Ujság*, 1887. szeptember 18. 623–626.; Adler [Alfréd] – Veress Ferenc fényképe után: Kolozsvári képek. Uo. 624–626; Veress Ferenc fényképe után: Mátyás király születési háza Kolozsvártt., Kolozsvár. Uo. 628.

⁶⁴ Császár [József] fényképe után – Hány Gyula: A Bánffy-ház Kolozsvártt., a király lakása szept. 22. és 23-án. *Vasárnapi Ujság*, 1887. szeptember 18. 628.

6. ábra. Biczó Géza: A Terebesi kastély, a király lakása szept. 11–14-én

Forrás: *Vasárnapi Ujság* 1887. október 2. [657]., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

7. ábra. Veress Ferenc fényképe után: Kolozsvár

Forrás: *Vasárnapi Ujság* 1887. szeptember 18. 628., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

8. ábra. Dunky Fivérek fényképei után – Kurcz [Lipót] és Tsa: A király Kolozsvártt A bevonulás a Híd-utczán

Forrás: *Vasárnapi Ujság* 1895. szeptember 29. 644., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

Az 1895. évi őszi hadgyakorlat színhelyéül az erdélyi Kolozs megyét választották. Az uralkodó Kiscellen és Zentán keresztül ment először „Erdély fővárosába”, Kolozsvárra, majd végül Bánffyhunyardra. Az útvonal egyes állomásainak fénypontja Ferenc József bevonulása volt. A *Vasárnapi Ujság*ban közölt képek alapján hatalmas tömeg várta a király érkezését, a diadalkapukat zászlókkal és girlandokkal díszítették, az ablakokból szőnyegeket lógattak ki (8. ábra).⁶⁵

Ezúttal azonban a *Vasárnapi Ujság* számára a hadművelet inkább alkalmat kínált arra, hogy bemutassa a kalotaszegi embereket, tájat, településeket, város-

⁶⁵ Dunky Fivérek fényképei után – Weinwurm M[átyás] 1895: A király Kolozsvártt. A király és kísérete templombamenetkor. A király belép a templom ajtaján. *Vasárnapi Ujság*, 1895. szeptember 29. [637]; Dunky Fivérek fényképei után – Kurcz [Lipót] és Tsa: A király Kolozsvártt. A bevonulás a Híd-utczán. A király látogatása a Ref. Theologiai Intézet új épületében. Uo. 644; Dunky Fivérek fényképei után – Kurcz [Lipót] és Tsa: A király indulása a hadgyakorlatra Bánffy-Hunyadon., Renner József fényképei után – Kurcz [Lipót] és Tsa: Az Eugen-Szálloda, a király lakása Zentán, a hadgyakorlatok ideje alatt., Dunky Fivérek fényképei után – Kurcz [Lipót] és Tsa: Diadalkapu Bánffy-Hunyadon, a király bevonulásakor., Dunky Fivérek fényképei után – Kurcz [Lipót] és Tsa: Diadalkapu a kolozsvári Híd-utczán, a király bevonulásakor. Uo. 649.

kat – a helyi kultúrát. A tematikus szám összeállításában nagy része lehetett Gyarmathy Zsigánénak,⁶⁶ aki minden lehetőséget megragadott, hogy széles körben ismertté tegye Kalotaszeg értékeit.⁶⁷ A helyi történelmet, népszokásokat és jellegzetességeket ismertető cikkeket⁶⁸ bőséges képanyag⁶⁹ kísérte. Az olvasók elé tárták

⁶⁶ Kalotaszeg sokoldalú patrónusa, Gyarmathy Zsigáné (szül. Hóry Etelka) (1843–1910) rendkívül sokat tett a helyi népi kultúra és szokások, főleg a kézműipar – azon belül a varrottasok – készíttetéséért, a termékek népszerűsítéséért, valamint a hazai és külföldi elterjesztéséért. Társasági kapcsolatainak és kiterjedt szervezőmunkájának eredményeként a kor neves egyéniségeit, művészeit, tudósait nyerte meg az erdélyi kultúra ügyének. Gyarmathyné alkotói tevékenysége nemcsak a népművészeti és a honismereti tárgyú írásokra korlátozódott, hanem irodalmi műveivel bevonult a magyar irodalomtörténetbe is. Sebestyén 1993.

⁶⁷ Török 2016.

⁶⁸ y. d. [Hindy Árpád] 1895: Bánffy-Hunyad és vidéke. A hadgyakorlatok színhelye. *Vasárnapi Ujság* 1895. szeptember 22. 618–619.; Dr. Jankó János: Kalotaszeg. Uo. 619–622; Gyarmathy Zsigáné: A királyváró nép. Uo. 622.; y. d. [Hindy Árpád]: Arczképek Kolozsmegyéből. Uo. 622–624; Gyarmathy Zsigáné: Kalotaszegi lakodalom. Uo. 625–626.; Kalotaszegi lakodalmi mondóka. Uo. 626–627.

⁶⁹ Háry Gyula: Bánffy-Hunyad., A református templom Bánffy-Hunyadon. *Vasárnapi Ujság* 1895. szeptember 22. 619; Dunky Fivérek fényképei után: Képek Bánffy-Hunyadról. K[urcz Lipót] és Tsa: A király szállása., K[urcz Lipót] és Tsa: A király hálószobája. Kurcz [Lipót] és Tsa: K[urcz Lipót] és Tsa: Szőnyeg-ágy a Barcsay-parkban., K[urcz Lipót] és Tsa: A király szalonja., K[urcz Lipót] és Tsa: A király előszobája kalotaszegi berendezéssel. K[urcz Lipót] és Tsa: A király dolgozó-szobája., Kurcz [Lipót] és Tsa: A Gyarmathy-ház az utca felől. K[urcz Lipót] és Tsa: A József főherczeg számára berendezett ebédlő. K[urcz Lipót] és Tsa: A Gyarmathy-ház az udvar felől, Weinwurm M[átyás]: Kerti pihenő a Barcsay-parkban., K[urcz Lipót] és Ts)a: A József főherczeg részére berendezett vendégszoba kalotaszegi varrottasokkal diszítve., Kurcz [Lipót] és Tsa: A Barcsay-park bejárata. Uo. 620–621; Dunky Fivérek fényképe után – Weinwurm M[átyás]: «Bontják a kis kerteket». Uo. 622; Gyarmathy Zsigáné. Gyarmathy Zsigmond. Uo. 623; Dunky Fivérek fényképei után – K[urcz Lipót] és Tsa: Kalotaszegi lakodalom. Csetenyés szekérrel mennek a menyasszony után. Uo. 625; Dunky Fivérek fényképei után – Kurcz [Lipót] és Tsa: Kalotaszegi lakodalom. A vendégekkel és zenszó mellett a lakodalmas házhoz vonuló legények. Uo. 625; [Dunky Fivérek fényképei után] – Weinwurm M[átyás]: A menyasszony és a vőlegény a menyasszonyék udvarán. Uo. 626; Dunky Fivérek fényképei után – K[urcz Lipót] és Tsa: A király szállása Bánffy-hunyadon. A Barcsay-ház homlokzata. Uo. 627; Dunky Fivérek fényképei után – K[urcz Lipót] és Tsa: Rákóczi-fa a Barcsay-parkban. Uo. 627; Dunky Fivérek fényképei után – Weinwurm M[átyás]: Kalotaszegi lakodalom. «Ágykivető». A kelengyét kirakják az utcára. Uo. 628; Dunky Fivérek fényképei után – Kurcz [Lipót] és Tsa: Kalotaszegi lakodalom. A legénység indulása vendég- és ajándékgyűjtőbe. Uo. 628; Dunky Fivérek fényképei után – Kurcz [Lipót] és Tsa: Kalotaszegi lakodalom. Esküvőre viszik a vőlegényt. Esküvőre viszik a menyasszonyt. Uo. 629.

a Vigyázó-hegység lábánál elterülő Bánffyhunrad látképét, ahol bemutatták a király és más főrangú vendégek számára kialakított és népművészeti kiegészítőkkel is ellátott „svájci villa” típusú főúri lakrészeket,⁷⁰ szobaberendezéseket, parkot, kerteket, melyek a fényűző bécsi palotához képest jóval puritánabb, a hétköznapi életvitelhez szükséges, de mégis igényes, mives tárgyi környezetet tükröztek egy növényzettel teli természetközeli környezetben (9. ábra).

9. ábra. Dunky Fiverek fényképei után: Képek Bánffy-Hunyadról. K[urcz Lipót] és Tsa: A király szállása, K[urcz Lipót] és Tsa: A király hálósobája, Kurcz [Lipót és] Tsa: K[urcz Lipót] és Tsa: Szőnyeg-ágy a Barcsay-parkban, K[urcz Lipót] és Tsa: A király szalonja. K[urcz Lipót] és Tsa: A király előszobája kalotaszegi berendezéssel, K[urcz Lipót] és Tsa: A király dolgozó-szobája.

Forrás: *Vasárnapi Ujság* 1895. szeptember 22. 620., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

⁷⁰ Balogh-Fülemile 2021.

A köznép háza, portája tiszta, rendezett, a használati tárgyak, a ruházat, a ke-lengyék gazdagon díszítettek voltak. Külön képet kapott az a fenyő, amely a legen-da szerint egy vesztés csata után Rákóczi fejedelemnek oltalmat adott.⁷¹ A képes tudósításban megjelentek a modernizáció jegyei is, hiszen a városban nemcsak takarékpénztárat létesítettek, hanem csatornát is lefektettek.⁷²

A hetilapban a hadgyakorlatok idején közzétett illusztrációk nemcsak az adott országrész szűkebb világába, szokásaiba adtak betekintést, hanem azt is dokumen-tálták, hogy a katonai erők miként alkalmazkodnak a természet adottságaihoz: a vezérkarnak teljes rálátása van a terepre, így meghatározhatóak azok a szükséges beavatkozások, amelyekkel a meglévő viszonyokat az egyes művelleti egységek elő-nyére, illetve az egész hadművelet javára tudják fordítani. A hegyek közötti telepü-lések szinte belesimultak a tájképbe.⁷³

A vidéki főúri kastélyok képesek voltak egyedül uralni azt a tájat, ahol az épü-letet az ember által tervezett „esztétikus természet”, azaz park vette körül. A váro-si, kisvárosi közegben pedig a házak vették körül a parkokat, és az utcák vonalát fák kísérték. A kisebb házaknál a kerítés mögötti kiskertek és udvarok rejtve ma-radtak. Az erdélyi nemesi házakban található lakóterek tárgyi környezetének és az azokat övező mesterségesen alakított természeti közegnek az összképe nagyon sok hasonlóságot mutatott az 1885. évi Országos Általános Kiállításon felvonultatott látványvilággal. A tanulmányban felsorakoztatott illusztrációk kapcsán érdemes hivatkozni arra, hogy a kiállításon látható nagygazdák szobájának kellékei feltűn-tek az erdélyi főúri lakószobákban, a kiállítás pavilonjai ugyanabban a „svájci vil-la”-stílusban épültek, mint a Bánffy-hunyadi főúri lakók, illetve a Városliget park-jellege felismerhető volt az erdélyi arisztokrácia villáinak természeti környezetében.

Összefoglalás

A nyomtatásban megjelent műveknél az igényesebb vagy a popularitásra törekvő kiadásoknál előszeretettel nyúltak a vizualitáshoz, ugyanis az olvasott tartalmi in-formációkkal ki lehetett tölteni az egyes képi részleteket, ami jelentősen megnövel-te az átélés élményének intenzitását. Ezért az illusztrációk valósággal beszippan-tották az olvasót, aki így saját valóságából átlendülhetett egy virtuális – hitelesnek

⁷¹ Magyar Z. 2004: 163.

⁷² Dunky Fivérek fényképe után – Weinwurm M[átyás] 1895: Képek Bánffy-Hunyadról. A Kalotaszegi takarékpénztár épülete. Beton csövek lerakása az új «Király-utczá»-ban. *Va-sárnap Ujság*, 1895. szeptember 22. 630.

⁷³ Lásd Veress Ferenc fényképe után 1887: Kolozsvár. *Vasárnap Ujság*, 1887. szeptember 18. 628; Háy Gyula 1895: Bánffy-Hunyad. *Vasárnap Ujság*, 1895. szeptember 22. 619.

tűnő – világba. A *Vasárnapi Ujság* illusztrációi érzékeltetni tudták az ember és a környezet sokrétű viszonyát a dualizmus idejének néhány jelentős eseményén. A szerkesztőség küldetésének megfelelően a képek figyelemfelhívó, demonstrációs szerepükön túl, élményt adó jellegüknel fogva további ismeretszerzésre motiválhatták olvasóikat azért, hogy ne csak passzív fogyasztói legyenek a textusoknak, hanem koruk kihívásaihoz és lehetőségeihez mérten esetleg maguk is aktív részesei és alakítói legyenek életüknek és környezetüknek.

A nem átgondolt modernizáció a természet lázadását vonta maga után. A lapban ábrázolták a természet elemi erejének rombolását, amely olyan hatalmas volt, hogy a király alakja is eltörpült a szegedi bástya tetején 1879-ben. A víz mindent ellepett, és mindent vitt. A képek drámaiságának forrása az addig ismert élet teljes elvesztése, a megmaradás erőt próbáló nehézsége és a jövő alig pislákoló reménye közötti feszültségből fakadt. A menekítés és az újjáépítés lendületében szervezett viszonzossági jótékonyági ünnepség a Margitszigeten már nemcsak a természet kalandra, pajkosságra hívó oldalát mutatta meg, hanem a nehézségeken úrrá lévő országot – benne az embert, valamint a szolidaritás közösségképző erejét.

A kor romantikus természetszemlélete kedvezett az érzelmek és hangulatok megjelenítésének, a vadregényes és elhagyatott tájak misztikumának, a zegzugos, kacskaringós útvonalú térélménynek, amelyben az ember alkotta világ öröksége és újdonsága vonzó látványosságnak tűnt – különösen az 1885. évi országos kiállításon. A seregszemle rendezői a Városliget közparki terével és a historizáló pavilonjaival közömbösítették az iparosítással kapcsolatos esetleges ellenvéleményeket úgy, hogy élményszerűen prezentálták modern kor épített, tárgyi kultúráját egy mesterségesen kialakított természeti környezetben. A nagyszabású rendezvényen a nagypolgári szalon berendezésének és a királyi palota belsőjének hasonlatossága példázta leginkább azt, hogy a kényelmet előnyben részesítő életmód háttérbe szorítja a természetességet. Az épített és tárgyi környezet kapcsolatában azonban egyfajta egyensúlyra törekvést lehet megállapítani, hiszen a fővárostól távol eső Erdélyben is megtalálható „svájci villa”-típusú építmények és rendezett természeti környezetek emlékeztettek a kiállításon szerepeltetett látványra. A hadgyakorlatok alakalmával lehetővé vált az adott országrész bemutatása. Ekkor az uralkodó és a köznép néha érintkezhetett. Továbbá a király és vezérkara voltak azok, akik a legátfogóbban kívánták felmérni a táj természeti adottságait azért, hogy azokat előnyükre fordíthassák.

A látképek tükrében az emberlakta területek harmonikusan ágyazódtak a természeti tájszerkezetbe. A várost betöltötte az épített környezetet, míg a vidéken domináns volt a természet jelenléte. A hatalom és a pénz összpontosulásánál jellemző stílus a pompa, a fényűzés és a kényelmesség. A szerényebb – és jobbára

vidéki – polgári környezetben előnyben részesítették az esztétikus és észszerű célszerűséget, valamint a természetközelséget. Az ember találékonysága és szorgalma révén képes lépést tartani a kor igényeivel úgy, hogy megismeri, figyelembe veszi és kiaknázza a természet tulajdonságait.

A *Vasárnapi Ujság* képi világa hozzájárult ahhoz, hogy a szerkesztőség által preferált – a művelődésre, a felfedezésre ösztönző – polgári értékrendet összetettebb élményvilággal közvetítse olvasói számára, amikor még – különösen a maihoz képest – az ember a természettel való viszonyában kiegyensúlyozottabb állapotot igyekezett fenntartani az ábrázolt környezetkultúra alapján.

Források

Gelléri Mór (szerk.) 1885: *Budapest a kiállítás alatt. Fővárosi kalauz és tájékoztató mindenki számára*. Kiadja Dobrowsky és Franke, Budapest.

Mudrony Soma (szerk.) 1885: *Az 1885. évi Budapesti Országos Általános Kiállítás katalógusa*. Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, Budapest.

Vasárnapi Ujság, 1868–1895

Hivatkozott irodalom

Baki Péter 2005: *A Vasárnapi Ujság és a fotográfia (1854–1921)*. Magyar Fotográfiai Múzeum, Kecskemét, https://fotomuzeum.hu/media/tanulmanyok/1282826994_A_VU_es_a_fotografia.pdf – utolsó letöltés: 2024. február 22.

Balaton Petra 2014: Vízrendezés és társadalmi felzárkózás a Székelyföldön. In: Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Víz és társadalom Magyarországon a középkortól a XX. század végéig*. Budapest, 377–438.

Balogh Balázs – Fülemile Ágnes 2021: A „svájci villa” típusú építkezés divatjának hatása Kalotaszegen. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Vidékiség és vidékkutatások a Kárpát-medencében*. (Krizsa könyvek 48.) Kolozsvár–Budapest, 251–284.

Bodovics Éva 2014: Vízhasználat és „árvízi kultúra” Miskolcon a XIX. század második felében. In: Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Víz és társadalom Magyarországon a középkortól a XX. század végéig*. Budapest, 439–469.

Bodovics Éva 2020: *Az 1878. évi augusztusi miskolci árvíz társadalom- és gazdaságtörténeti vonatkozásai*. (PhD-disszertáció) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

- Bodovics Éva 2023: Árvízkép – városkép. Az 1870-es évek árvizeinek képi ábrázolásai mint történeti források. In: Kőszegi Margit – Dancs Réka Rebeka (szerk.): *TTK. Tér – Táj – Kép*. Budapest, 21–37.
- Deák András 2014: A Tisza-szabályozás történelmi háttere. In: Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Víz és társadalom Magyarországon a középkortól a XX. század végéig*. Budapest, 313–343.
- Fabó Edit 2022: *A hazáért és egymásért. Nemzeti ünnepeink az 1870-es évek végén.* (A Magyarországtudató Intézet Kiadványai 42.) Budapest.
- Fónagy Zoltán 2011: A dualizmus kora (1867–1914). In: Tóth István György (szerk.): *Millenniumi magyar történet. Magyarország története a honfoglalástól napjainkig*. Budapest, 425–475.
- Gönczi Ambrus 2020: Rendkívüli pompával nyílt meg 135 évvel ezelőtt az Országos Általános Kiállítás a Városligetben. *PestBuda* https://pestbuda.hu/cikk/20200502_goncz-ambrus-rendkivuli-pompaval-nyilt-meg-135-evvel-ezelott-az-orszagos-altalanos-kiallitas-a-varosligetben – utolsó letöltés: 2024. február 22.
- Horváth Károly 1997: A romantika természetszemlélete. In: Uő: *A romantika értékrendszere*. Budapest.
- Kazareczki Noémi 2016: „Üdv a királynak” Ferenc József (1830–1916) látogatásai Nógrád megyében. Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Vármegyei Levéltára, Salgótarján, https://mnl.gov.hu/mnl/nml/udv_a_kiralynak_ferenc_jozsef_1830_1916_latogatasai_nograd-megyeben – utolsó letöltés: 2024. február 22.
- Károlyi Zsigmond (szerk.) 1969: *A szegedi árvíz, 1879.* (Vízügyi Történeti Füzetek 1.) Budapest.
- Láng István 2017: A természet Jókai Mór szemével. *Ponticulus Hungaricus* (21.) 7. <https://www.ponticulus.hu/rovatok/hidverok/lang-istvan-a-termeszet-jokai-mor-szemevel.html#gsc.tab=0> – utolsó letöltés: 2024. július 2.
- Magyar Erzsébet 2013: Budapest parkjai, 1870–1918. A szisztematikus városi zöldfelület-politika megjelenése. *Korall* (14.) 53. 89–117.
- Magyar Zoltán 2004: *Kalotaszegi népmondák.* (Magyar népköltészet tára V.) Budapest.
- Szabolcsi Miklós (szerk.) 1985: *A magyar sajtó története.* II. Budapest.
- Révész Emese 2015: *Kép, sajtó, történelem. Illusztrált sajtó Magyarországon 1850–1870 között.* (Res Libraria IV.) Budapest.
- Sebestyén Kálmán 1993: Kalotaszeg nagyasszonya: Gyarmathy Zsigáné Hóry Etelka. *Honismeret* (21.) 3. 26–27.

- Török Zsuzsa 2016: A kalotaszegi asszony: Gyarmathy Zsigáné. Írónői életpályája a 19. századi nemzetépítés kontextusában. *Irodalomtörténet* (97.) 4. 431–451.
- Vadas András 2013: Katasztrófa(történet)? Az 1880. évi zágrábi földrengés példája. *Korall* (14.) 53. 66–88.